

Literatura și critica literară – locuri ale memoriei

Corina CROITORU, *Fronturi interioare. Poezia românească a celor două războaie mondiale*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2024, 303p., ISBN 978-606-37-2099-4

După debutul din 2014, cu volumul *Politica ironiei în poezia românească sub comunism*, Corina Croitoru continuă, în studiul publicat în 2024, investigarea relației literaturii cu politica, operând și de această dată un decupaj tematic inedit în cercetarea românească: poezia celor două Războaie Mondiale.

Volumul este rezultatul unui întreg deceniu de cercetări dedicate poeziei de război. Corpusul analitic impresionant (peste o sută de titluri), la care se adaugă un număr dublu de volume de bibliografie secundară probează interesul față de temă, anvergura cercetării, talentul interpretativ, ambitusul teoretic și capacitatea de sinteză a cercetătoarei clujene, înscriind demersul într-un circuit tematic bine conturat de bibliografia străină și marcând, în expresia autoarei, „adeziunea identitară a literaturii române la europenitate”.

Studiul antologhează texte ale unor poeți (și poete) care au scris despre război în secolul trecut, criteriul de ordonare fiind cel al posturilor auctoriale. Se disting, astfel patru categorii: cea de scriitor profesionist combatant, cea de scriitor profesionist civil, categoria scriitorului amator combatant și cea a scriitorului amator civil.

Dincolo de subtilitatea analitică și fundamentarea teoretică, volumul este important pentru modul în care problematizează tăcerea criticii și statutul periferic pe care îl are poezia belică, cea rămasă în afara clasificărilor didactice ale literaturii antebelice, interbelice sau postbelice.

Recuperând critic o arie tematică ignorată de studiile literare autohtone, demersul Corinei Croitoru completează istoriile literare românești, utilizând un instrumentar vast din zona istoriei și sociologiei literare „într-un demers de poetică istorică menit să ilustreze contribuția poeziei belice la evoluția formelor moderne de poeticitate, cu accent pe *etica* esteticii versurilor de(spre) război” (p. 283).

Poezia belică este o poezie a experienței, de mărturie artistică a traumelor istoriei, însă analiza cercetătoarei clujene caută să înțeleagă nu doar conținutul ideatic, ci, mai ales, modul în care tensiunea emoțională influențează metamorfozele limbajului poetic, care „abandonează treptat formele clasice de versificație și scutul pudorii, evoluând [...] înspre narativizare, demetaforizare, frustește lexicală, prozaism și deriziune...” (p. 24). Prin acest demers Croitoru urmărește, consecvent, modul în care poezia, înțelege ca *loc de memorie* (în termenii lui Pierre Nora), își negociază cu istoria evenimentială, în situații-limită de viață, propriile limite estetice.” (p. 21).

Volumul are trei secțiuni: o primă parte, dedicată Primului Război Mondial, prezintă cadrele teoretice, analiza textelor poetice, dar și a atitudinii criticii literare față

de acestea. O a doua parte investighează raporturile complexe ale poeziei cu istoria în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial. A treia secvență discută succint lirica feminină de război, sub titlul provocator: „Războiul poetelor române cu războiul”.

Înainte de analiza propriu-zisă a poemelor, Corina Croitoru oferă o perspectivă culturală mai largă asupra Marelui Război, subliniind contrastul dintre iluzie și deziluzie, dezintegrarea corporală și psihologică, urmată de cea spirituală, care au transformat războiul într-un „incubator al psihiatriei moderne”. Combatantul devine victima tragică a acestui război, iar poezia rămâne mărturia întâlnirii dintre limbajul uman și experiența inumană a războiului. Se remarcă, deci, abandonul limbajului esențializat al poeziei moderne, tendința de a ironiza discursul propagandistic, evoluția spre deriziune și ironia ca formă esențială de înțelegere a lumii. În concluzie, afirmă autoarea, Primul Război Mondial nu a ucis poezia, ci a forțat-o să se reinventeze, probând „nevoia metamorfozării vieții în vers” (p. 46). Versurile de război nu sunt doar „produs al unui context istoric, ci și ca mijloc legitim de descindere în intimitatea acestuia” (p. 42).

Din perspectiva posturilor auctoriale, două sunt ipostazele majore sub care Corina Croitoru arhivează poezii care au scris despre Marele Război: cătanele și militarii de carieră sau recruții. Analiza versurilor cătanelor trebuie să ia în considerare contextul românesc al războiului: aspectele politico-ideologice, filosofice, etice, religioase care se află în spatele confruntărilor militare dintre armatele română și austro-ungară. În acest context se acutizează tema „războiului fratricid” și conștiința rupturii de comunitatea familială/religioasă.

Cercetătoarea remarcă discrepanța dintre temele poeziei tradiționale și cele ale poeziei de război: religiozitatea, practicile rituale în avans, „moartea-mpușcată” – care distruge viziunea arhaică asupra reintegrării armonioase în ciclul naturii. Se punctează și discrepanța dintre formulele tradiționale și elementele moderne ale bătăliei tehnologizate, concluzia fiind că ineditul trăirii angrenează modificarea expresiei (p. 59). Analiza poeziei de război a cătanelor ilustrează transferul de la cultura orală la cea scrisă, de la „cântec” la poezie – de la oral, anonim, colectiv, la stilul epistolar, unde semnătura pecetluiește asumarea individuală a textului scris (p. 55).

În secțiunea dedicată poeziei scrise de militari de carieră și recruți sunt prezente numele unor autori bine-cunoscuți publicului: Vasile Voiculescu, Ion Pillat, O. Goga, Aron Cotruș, Demostene Botez, Adrian Maniu, Ion Vineanu, Mihail Săulescu, Ion Buzdugan, Alexei Mateevici, George Topârceanu, Păstorel Teodoreanu, Camil Petrescu, Perpessicius, Basil Munteanu.

Dincolo de aspectul convențional al unor texte, „semipreparate patriotice pentru mobilizarea soldaților”, după cum le califică, ironic, autoarea, majoritatea acestor poezii marchează sentimentul înfrângerii și al zădărniceii, într-un registru cinic-ironic. Este interesantă, de asemenea, discuția despre poezia cu formă fixă în acest context, în care sonetul, de pildă, devine „o tunică militară” a sensului poetic, ca în „pastelurile de front” ale lui Avram Steuerman-Rodion.

Însă principalul merit al capitolului, alături de analiza atentă a textelor, este încercarea de a explica amnezia sau, mai degrabă, „afazia istoriei literare”, care, prin prefixele cu care periodizează literatura (*ante-*, *inter-* și *post-belică*), lasă pe dinafară tocmai poezia belică, mascând „disprețul inspirat de o formulă poetică ce amestecă istoria și literatura, sfârșind prin a fi repudiată de ambele” (p. 142). Concluzia autoarei este că, probabil, caracterul angajat al acestei literaturi a fost perceput ca impuritate în ansamblul dominantei estetice a operei, transformând poezia de război în gen minor.

Când discuția se construiește în jurul celui de-Al Doilea Război Mondial, autoarea își fundamentează analiza pe o comparație cu Marele Război, marcând diferențele esențiale la nivel istoric și cultural: Al Doilea Război e mai puțin literaturizat; lipsa de entuziasm și a idealismului care au însoțit Marele Război generează un soi de „demobilizare poetică”. De asemenea, rolul literaturii ca „armă de război” scade, pe măsură ce alte mijloace de comunicare (radioul, cinematograful) câștigă teren.

În pofida dificultății de a vorbi despre oroarea la care au fost martori, scriitorii probează și nevoia acută a mărturisirii, tocmai pentru ca violența să nu rămână în afara limbii. Rolul poeziei devine esențial, întrucât, dacă „abrogă coerența narativă”, este forțată să inventeze noi moduri de discurs care să ilustreze consecințele psihologice și politice, etice și estetice ale calamității. Poezia devine astfel, în expresia Corinei Croitoru, un „nod de rezistență în țesătura istoriei” (p. 173).

Poezia de război nu este astfel o poezie angajată doar la nivel de conținut (prin pariul poeților de a conferi evenimentului istoric calitatea de eveniment interior), ci și la nivel de formă, prin inventarea unor noi limbaje poetice: notația, narativizarea, demetaforizarea, brutalitatea limbajului devin „alternative viabile ale expresivității în texte care nu mai repudiază realul în favoarea ideății înalte, ci se angajează fățiș în relație cu aceasta” (p. 177).

Analiza poeziei românești a celui de-Al Doilea Război Mondial are în centru relația contrapunctică dintre estetica Cercului Literar de la Sibiu și etica grupării „Albatros”: Nordul aristocrat, neoclasic, reflexiv pe de o parte și Sudul anarhic, anticalofil, tranzitiv sunt cele două paradigme culturale valide, două maniere de ripostă la dezordinea lumii.

Spre deosebire de poeții care au scris despre Primul Război, majoritatea combatanți, poeții care au scris despre Al Doilea Război sunt, dominant, poeți necombatanți, „insurgenți ironici” și „fanteziști metaforici”, după cum îi grupează criticul ieșean Doris Mironescu, invocat de Corina Croitoru în propriul demers, alături de alte cercetări recente (Cuzmici 2015, Ciobanu 2016, Komartin 2018). O privire de ansamblu relevă imaginarul relativ omogen (elementul citatin, acvatic, oniric, halucinatoriu, teatral) și tehnici discursive și compoziționale comune (ironia, locul livresc, narativizarea, formula faptului divers).

Înainte de a analiza în detaliu poezia „albatrosiștilor”, majoritar necombatanți, autoarea dedică subcapitole dense (inclusiv prin datele de istorie literară) poeților „condamnați la front”, ca mijloc „elegant” de eliminare a dușmanilor regimului: Radu

Gyr, Sergiu Filerot și Al. Cerna-Rădulescu. În ciuda situării în tabere ideologice diferite, poeții manifestă o atitudine ironică la adresa noțiunii de „eroism”; versurile marchează dezumanizarea individului și pun sub semnul întrebării raportul cultură-civilizație. Poezia acestora, alături de cea a poezilor-combatanți (Mihnea Gheorghiu, Ion Șugariu, Călin Gruia, Horia Agarici, Ion Petrache, Mircea Popovici), devine una angajată ironic împotriva unui război care nu mai are nimic eroic, ci a devenit un spectacol absurd, macabru, un „asasinat mecanizat”. Paradoxal pentru acești poeți combatanți, puține poezii ating direct tema războiului: majoritatea vorbesc despre spulberarea visului unei întregi generații, despre tema timpului pierdut, furat, irosit, în vreme ce se remarcă „fărâmițarea formei poetice sub greutatea copleșitoare a conținutului.” (p. 193).

Analizând poezia „civililor cu elan combatant”, Corina Croitoru reia discuția despre inversarea raportului dintre combatanți și civili. O răsturnare cantitativă și calitativă, întrucât cele mai multe și rezistente estetic sunt operele poezilor civili ai generației războiului: Geo Dumitrescu, Dimitrie Stelaru, Ion Caraion, Constant Tonegaru, Mihail Crama, Ben Corlaci, Vitor Tornyopol. În poezia acestor autori, războiul nu mai e un teritoriu, ci „o zonă afectivă incomensurabilă, care se construiește în și prin discurs [...] inclusiv prin cel literar.” (p. 212).

Croitoru leagă manifestările acestei poezii cu ceea ce începuse deja în poezia Primului Război: „mutații precum narativizarea, demetaforizarea, frustetea lexicală, prozaismul, deriziunea”, la care se adaugă sentimentul tragic al reluării erorilor și nevoia de a blama, prin formulă antilirică, aceste erori. Analizele subliniază o „estetică a dezgustului” cu baze etice – o etică a esteticii dată de implicarea etică a autorilor în relație cu o realitate abominabilă. Astfel, violența evenimentelor este metabolizată în expresie artistică, verificând, și în acest caz, premisa teoretică a autoarei: „evoluția formelor poetice nu e un fenomen autarhic, rezultat al unor mecanisme interne, exclusiv estetice, independent de orice condiționare contextuală, ci și urmarea întâlnirii dintre sensibilitatea creatorului și o istorie cel mai adesea insensibilă.” (p. 214).

Un spațiu analitic generos îi este dedicat lui Geo Dumitrescu, liderul grupării „Albatros”. În poemele acestuia, demonstrează Croitoru, ipostaza de spectator nepunctuos este înlocuită de cea de martor ironic, aparent detașat, pierderea iluziilor este marcată, la nivel formal, prin pierderea lirismului, iar disoluția subiectului este dublată de dezintegrarea discursului poetic tradițional, întrucât dizarmonia poetică e doar o reflexie a dezordinii lumii. În mod similar, la Dimitrie Stelaru autoarea observă cum eroicul se dizolvă în derizoriu, iar la Ion Caraion insolența lexicală reușește să redea abjectul evenimential, într-un amestec de cruzime și candoare în „pasteluri de front” sau sonete care amintesc de lirica Primului Război. Astfel, „tensiunea semiotică se naște din fricțiunea produsă între brutalitatea conținutului și rafinamentul formei fixe.” (p. 229).

De o analiză atentă beneficiază poezia lui Constant Tonegaru, cel care, mai ales după 1946, ilustrează versantul estetizant al concepției despre literatură. Poezia sa cu accente funebre și inflexiuni suprarealiste nu ignoră realul, ci îl reconstruiește himeric,

devenind astfel un veritabil protest politic, o formă de angajare prin neangajare, consideră Corina Croitoru: „în versurile lui Constant Tonegaru persistă efortul de a cenzura referențialul în favoarea emoționalului, prin reasamblarea fragmentelor disparate ale unei lumi spulberate de violența evenimentelor, într-un tablou fantast.” (p. 235).

Provocatoare sunt și detaliile biografice ale acestor poeți, idealști învinși, prinși între regimuri, perdanți (în pofida unor mărunte victorii), ale căror destine par ilustrarea perfectă a cinismului istoriei (Mihail Crama, Ben Corlaci, Victor Tornyopol).

Un capitol distinct („Avangardiști în Rezistența franceză”) este dedicat scriitorilor români de origine evreiască, de expresie română și franceză, participanți la mișcările de avangardă, care se stabilesc la Paris și devin membri în mișcarea de Rezistență (1940-1944) (Tristan Tzara, B. Fundoianu, Ilarie Voronca, Mihail Cosma/Claude Sernet). La toți aceștia, dincolo de unele diferențe de expresie lirică sau de atitudine etică/ideologică, este pregnantă necesitatea de a spune și de a protesta prin scris împotriva ororii războiului. Scurte notații reușesc să surprindă, în efigie, esențialul poeziei lor: Tristan Tzara este între cei care se străduiesc să concilieze scriitorul și militantul, după cum ingenios notează exegeta: „după ce a provocat coborârea poeziei în stradă, evită în cele din urmă să o lase prea mult să staționeze în proximitatea evenimentelor.” B. Fundoianu ilustrează destinul tragic al scriitorului, care a asumat și poetic, și biografic destinul colectiv, suferința unei comunități damnate. Ilarie Voronca evoluează de la optimism inițial la deznădejde resemnată în fața unui viitor obscur, încheindu-și destinul „într-un episod memorabil de ironie a sorții, în care scriitorul-evreu supraviețuitor al războiului alege moartea prin gazare în vreme de pace.” (p. 252).

Prin toate aceste notații se dovedește că nu doar poezia de război e un „loc al memoriei”. Prin comentariile critice și prin pledoaria reluată a autoarei pentru analiza atentă a circumstanțelor istorice și sociale ale poeziei de război (care pot nuanța semnificativ ceea ce ar părea azi grave derapaje ideologice), volumul prezentat are funcția mărturiei: „într-un alt secol, când povestea *pare* perimată, poemul ne reamintește strigătul inocenței sacrificate. Ziua a venit.” (p. 249).

Ultimul capitol din secțiunea despre Al Doilea Război Mondial este dedicat nu descrierii propriu-zise, ci rescrierii experienței războiului, ca remodelare a memoriei sub contorsionările ideologice de după 23 august 1944, cu analiza unor poeme semnate de Mihai Beniuc și Eugen Jebeleanu.

Volumul se încheie cu un capitol distinct despre lirica feminină de război: „Războiul poetelor românce cu războiul”. Cu trimiteri la alte cercetări în plan european dedicate subiectului, Croitoru remarcă modul în care Marele Război a întărit tendințele misogine preexistente și a creat, totodată, premisele emancipării femeilor (cu reculul revenirii la statutul tradițional, după fiecare conflagrație). Analiza Corinei Croitoru coboară până în secolul al XIX-lea, citând din poezia unor autoare bine-cunoscute: Carmen Sylva, Matilda Cugler-Poni, Maria Cunțan, care anticipează filonul pacifist al poeziei românești feminine pe tema războiului, ilustrat ulterior de Livia Rebreanu-Hulea, sora prozatorului Liviu Rebreanu. Nu lipsesc însă nici vocile militante (de

expresie română sau franceză), cum e, de pildă, Elena Văcărescu, care încurajează, în anii neutralității, intrarea în război a României, pentru împlinirea idealului național. Între poetele care scriu despre Al Doilea Război sunt citate și analizate Anișoara Odeanu și Magda Isanos. Dacă la prima se remarcă delicatețea lirică nemaculată de brutalitatea războiului și dominanța temei iubirii, la Magda Isanos mirajul „păcii între popoare” rămâne tema centrală, confirmată, din nou, la modul cinic, de răsturnările istoriei și ale discursului ideologic de după 1944. Nu sunt trecute cu vederea nici poezia „de război” a trei scriitoare românce de origine evreiască, Maria Banuș, Veronica Porumbacu, Nina Cassian, care au scris fie din convingere, fie printr-un compromis cu puterea comunistă.

În concluzie, volumul semnat de Corina Croitoru este o lucrare de referință pentru înțelegerea evoluției formulelor poetice, de la reflexiv-liric la antiliric și tranzitiv, în prima parte a secolului al XX-lea, metamorfoza fiind în relație directă cu experiența celor Două Războaie Mondiale. Studiul se dorește, în viziunea autoarei, un „pas spre locul întâlnirii literaturii cu istoria, prin încercarea de a înțelege cum emoțiile umane devin atitudini esențiale în evoluția formelor și ideilor poetice românești.” (p. 283). Dincolo de teoretizările incitante și analizele atente, studiul are și rolul de a isca noi interogații „ce vizează mecanismele etice și performanțele estetice ale unei literaturi angajate, calitatea sa de *loc al memoriei*, mizele ei ideologice, oportunismul și autenticismul unor posturi auctoriale, particularitățile imaginarului poetic violent, atavismul clișeeilor literare șamd.” (p. 286).

Elena CRAȘOVAN
(Universitatea de Vest din Timișoara)